

การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

BRINGING THE NOBLE NOBLE 7 USE TO CREATE RECONCILIATION AMONG ROY-ED PEOPLE FOR THE HAPPY CO-EXISTENCE

ไพรัช พันชมภู*

Phairat Phuenchomphoo

จური สายจันเจียม**

Juree Saijanjiam

เนาวรัตน์ ผดุงกิจ***

Naowarat Phadungkit

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก 2) เพื่อวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก 3) เพื่อสร้างรูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก 4) เพื่อพัฒนารูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนที่อยู่อาศัยใน 5 อำเภอ ของจังหวัดร้อยเอ็ด ที่ได้เลือกไว้ จำนวน 400 คน โดยคำนวณตามสูตรขนาดกลุ่มตัวอย่างของ ทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และ มัธยฐาน (Median)

ผลการวิจัยพบว่า การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) รองลงมาคือ ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) และ ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economical Dimension) ส่วนปัญหา สาเหตุ การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน ได้แก่ 1) ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) พบว่า ความเชื่อมั่นศรัทธา

* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

*** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

ร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งของความปรองดอง ซึ่งแนวทางแก้ไขจะต้องใช้ปัญญาวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจนและปราศจากอคติจะก่อให้เกิดความปรองดองได้

2) ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economical Dimension) พบว่า ความเชื่อในระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันมิใช่สาเหตุสำคัญของความแตกแยกของประชาชน ซึ่งแนวทางแก้ไขจะต้องใช้หลักจากจะ จะต้องมีการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรของชาติอย่างเป็นธรรม และ 3) ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) พบว่า สถานการณ์รุนแรงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพราะภาวะไร้การสละความโลภ ความโกรธและความหลงออกจากใจ ซึ่งแนวทางแก้ไขก็คือทุกปัญหาความขัดแย้ง สามารถแก้ไขให้กลับสู่ความปรองดองได้ด้วยปัญญา สำหรับรูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน พบว่า 1) ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) ได้แก่ ความเชื่อมั่นร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่ง ความเคารพกฎกติกาของบ้านเมือง และความรู้สึกละอายที่จะทำผิดกฎหมายหรือศีลธรรมเป็นปัจจัยบวกของการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก 2) ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economical Dimension) ได้แก่ ความเชื่อมั่นในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและโครงการหมู่บ้านศีล 5 จะทำให้ความปรองดองเกิดขึ้นและเศรษฐกิจดีขึ้นได้ 3) ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) ได้แก่ แม้จะมีความเชื่อในลัทธิและศาสนาที่ต่างกันก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุกด้วยความมีระเบียบวินัยของสมาชิกในสังคม และการพัฒนารูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก พบว่า ผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นสอดคล้องกันว่า รูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน ทุกองค์ประกอบและทุกตัวบ่งชี้มีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ โดยมีค่า มัชฌิมฐาน ตั้งแต่ 3.50 ขึ้นไป และค่าพิสัย ระหว่าง ควอร์ไทล์ไม่เกิน 1.50

คำสำคัญ: หลักอริยทรัพย์ 7, ความปรองดองของประชาชน, การอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

ABSTRACT

The objectives of this research were 1) to bring the noble truth 7, use to create reconciliation among Roi-ed people for the happy coexistence 2) to analyze problems, causes and solutions to the problem bringing the noble truth 7, use to create reconciliation among Roi-ed people for the happy coexistence 3) to create the pattern bringing the noble truth 7, use to create reconciliation among people of Roi ed for the happy coexistence 4) To develop the format bringing the noble truth 7, use to create reconciliation among Roi-ed people for the happy coexistence. The sample group used in this study was people living in 5 districts of Roi ed Province selected by 400 people, calculated by the sample size formula of Taro Yamane. The research instruments were a 5 level rating scale questionnaire. The statistics used for data analysis were percentage, mean, standard deviation and median.

The research found that using the 7 Noble Truths principles to create reconciliation among Roi-ed people for the happy coexistence. In general overall image, the average is at a high level, the aspect with the highest average value was the political dimension. Next is social dimension and the economic dimensions for problems, causes bringing the noble truth7 use to create reconciliation

among Roi-ed people for the happy coexistence. 1) Political Dimension found that mutual faith in one political system is one factor of reconciliation. The solution must use intelligence to analyze the causes of political conflicts clearly: namely 1) Political dimension found that mutual faith in one political system is a factor of reconciliation the solution must use intelligence to analyze the causes of political conflicts clearly and without prejudice to cause reconciliation. 2) Economic dimension found that beliefs in different economic systems are not the main cause of people's disunity which the solution must use the fairness principles, there must be allocation and sharing of national resources fairly. And 3) Social dimension found that the more severe situations present because absence of greed anger and delusion which the solution in every conflict problem can be resolved to return reconciliation with intelligence. The pattern of applying 7 Noble Principles in the reconciliation of the people found that 1) the political dimension is the mutual confidence in any political system respect the rules of the country, and feeling ashamed of breaking laws or morals in positive factor of coexistence. 2) The economic dimension, such as confidence in the Sufficiency Economy Philosophy and the 5 Precepts Village Project, will help reconcile and improve the economy. 3) The social dimension viz even with different beliefs in creeds and religions, one can live happily with the discipline of society members. And the development of the form of applying the 7 Noble Principles in the reconciliation of Roi-ed people In order to live together happily, found that the experts agree model for applying Noble 7 principles to reconcile of the people every element and every indicator is appropriate and possible with median of 3.50 up and the quartile range does not exceed 1.50.

Keywords: noble treasures, Reconciliation of people, happy Co-existence

บทนำ

ปัจจุบันสถานการณ์ของประเทศไทยได้เกิดมีปัญหามากมายทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งปัญหาที่สำคัญที่สุดที่จะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนเป็นอันดับแรกก็คือปัญหาความแตกแยกทางความคิดของคนในชาติที่มีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกวัน ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการที่คณะนายทหารที่เรียกชื่อว่าคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ ชื่อย่อ คมช. (Council of National Security - CNS) เป็นคณะบุคคลที่แปรสภาพมาจากคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ได้กระทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศไทยสำเร็จเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549¹ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาได้ก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกทางความคิดในสังคมไทยอย่างรุนแรงที่ไม่เคยปรากฏมีมาก่อนและนับวันแต่จะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ได้พัฒนามาเป็นความขัดแย้งระหว่าง “เสื้อเหลือง” กับ “เสื้อแดง” อยู่จนถึงทุกวันนี้ ไม่มีใครรู้ว่าจะจบลงอย่างไร แต่ผลกระทบของมันมีความรุนแรงมากหลายด้าน ดังนี้ 1) ความขัดแย้งดังกล่าวถูกกระพือให้เป็นความขัดแย้งร้ายลึกระหว่างประชาชน ลูกหลานไปทุกที่ ไม่ว่าในครอบครัว ในบรรดาเพื่อนฝูงที่ทำงาน จนแม้ระหว่างคนในภูมิภาค

¹ สถานการณ์ประเทศไทย, สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2562, จากเว็บไซต์ <https://th.wikipedia.org/wiki/>

ต่าง ๆ โดยเฉพาะคนภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับคนภาคใต้ ถึงขั้นที่มีการตั้งคำถามถึงเอกภาพและบูรณาภาพของความเป็นชาติไทยเลยทีเดียว หากไม่สามารถระงับความรู้สึกแตกแยกรุนแรงนี้ให้ยุติลงได้ในอนาคตอันใกล้ ก็ไม่แน่ว่าอุดมการณ์ความเป็นชาติไทยหนึ่งเดียวจะสั่นคลอนเพียงใด 2) ไม่มีความขัดแย้งครั้งใดที่เกือบทุกสถาบันหลักของประเทศ ถูกตั้งคำถามถึงความชอบธรรม และบทบาทมากที่สุด อย่างในเวลานี้ รัฐบาลพลั้งประชาชนประชาชนของอดีตนายกรัฐมนตรีสมัคร สุนทรเวช และนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ ก็ถูกคนเสื้อเหลืองประท้วงยึดเยื่อ รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะก็ถูกคนเสื้อแดงประท้วงไม่เลิก รัฐสภาก็ถูกตั้งฉายาที่แสดงให้เห็นการไม่ยอมรับ องค์การอิสระก็ถูกทำลายและไม่ยอมรับ ศาลซึ่งไม่เคยถูกวิพากษ์วิจารณ์ ก็ถูกวิพากษ์อย่างเปิดเผย สถาบันองคมนตรีซึ่งควรอยู่เหนือความขัดแย้งทางการเมือง ก็เป็นเป้าการโจมตีของคนบางกลุ่ม วิฤติความเป็นธรรมนั้นบั่นทอนความเชื่อมั่น (Trust) ในสถาบันทั้งหลาย และอาจนำมาซึ่งความล่มสลายของประชาธิปไตยได้หากปล่อยให้อยึดเยื่อ 3) หลักนิติธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายในบ้านเมืองถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรงโดยรัฐเองและประชาชน² การทุจริตที่ปรากฏเป็นข่าวมากมายในฝ่ายการเมืองและข้าราชการแสดงให้เห็นความไม่แยแสต่อกฎหมายของผู้มีอำนาจ ความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และการที่ผู้ชนทั้งเสื้อเหลือง เสื้อแดงสามารถกระทำการทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายได้โดยมิได้มีอะไร เกิดขึ้น ทำให้มีการตั้งคำถามกันว่า ประเทศไทยเป็นรัฐที่ล้มเหลว (Failed State) ที่ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ความรุนแรงในประเทศได้หรือไม่? ยิ่งถ้าดูเทียบกับดัชนีวัดหลักนิติธรรมของสถาบันธนาคารโลก (World Bank Institute) แล้ว ก็จะพบว่าในปี 2550 สถานะของหลักนิติธรรมในอาเซียนนั้น เราดีกว่าเพียงพม่า กัมพูชา ลาว เวียดนาม และฟิลิปปินส์เท่านั้น 4) การลุกลามของความขัดแย้งในประเทศเป็นปัญหาระหว่างประเทศของไทยกับเพื่อนบ้าน คือกัมพูชา ซึ่งถ้าไม่จัดการให้ดีก็จะกระทบกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งอาจลุกลามไปสู่ภูมิภาคก็เป็นได้ และ 5) ผลกระทบทางเศรษฐกิจนั้น ยังไม่มีสถาบันใดทำตัวเลขให้เห็นชัดสำหรับความสูญเสียดังกล่าวของประเทศไทย แต่ถ้าเทียบกับประเทศเกาหลีใต้ที่ความรุนแรงของความขัดแย้งของสังคมน้อยกว่าไทยมาก ก็จะเห็นความน่ากลัว จากรายงานของสถาบันพัฒนาเกาหลี (Korean Development Institute) ในปี 2549 ซึ่งระบุว่ามีการเดินขบวน 11,036 ครั้ง ทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจถึง 5.6–9.6 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ ประเทศไทยมีความรุนแรงกว่ามาก แต่ยังไม่มีการทำตัวเลขออกมา ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นผลที่เกิดขึ้นแล้ว แต่ถ้าดูผลที่ยังไม่เกิดขึ้น แต่จะเกิดขึ้นในระยะต่อไปก็คือ ความเชื่อมั่นของสังคมโลกต่อประเทศไทย ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม คงถูกกระทบอย่างรุนแรงอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์³

ปัญหาความแตกแยกของคนในสังคมไทยได้แพร่หลายครอบคลุมไปทุกพื้นที่โดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งประกอบด้วย 20 อำเภอ พื้นที่ที่ทำการวิจัยได้ประสบกับปัญหาความแตกแยกทางความคิดเช่นเดียวกัน ซึ่งประชาชนได้ถูกปลุกปั่นให้แบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายขาดความรู้รักสามัคคีในชุมชนสังคม⁴

จากสภาพปัญหาและผลกระทบที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองเพื่อความสมานฉันท์และการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ของ

² สภาองค์กรวิชาชีพวิทยุโทรทัศน์ภาคประชาชน (สอทช), บอกเล่าเก้าสิบ (บทความ), 2544, มติชนรายวัน, ฉบับวันที่ 7 กันยายน 2554, หน้า 2

³ บรรศักดิ์ อูวรรณโณ, ฝ่าทางตันวิกฤติประเทศไทย, 2544, ไทยรัฐออนไลน์, วันอาทิตย์ที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2553.

⁴ ศิริชัย กาญจนวาสี, ทฤษฎีการประเมิน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552)

ประชาชนจังหวัดร้อยเอ็ดพื้นที่ที่ทำการวิจัยซึ่งประกอบด้วย 20 อำเภอและได้ประสบกับปัญหาความแตกแยกทางความคิดเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อจะได้นำผลการวิจัยไปใช้ในการแก้ไขปัญหาความแตกแยกและเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก
2. เพื่อวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก
3. เพื่อสร้างรูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก
4. เพื่อพัฒนารูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชากรที่วิจัย ได้แก่ ประชาชนที่อยู่อาศัยใน 20 อำเภอ ของจังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งในช่วงที่ดำเนินการวิจัยข้อมูลจากสถิติทะเบียนราษฎรในจังหวัดร้อยเอ็ด ปีงบประมาณ 2557 มีจำนวนประชากร 1,308,318 คน⁵ ผู้วิจัยเลือกแบบเจาะจง 5 อำเภอ ดังนี้ 1) อำเภอธวัชบุรี มีจำนวนประชากร 68,084 2) อำเภอศรีสมเด็จ มีจำนวนประชากร 36,652 3) อำเภอจตุรพักตรพิมาน มีจำนวนประชากร 80,399 คน 4) อำเภอเชียงขวัญ มีจำนวนประชากร 27,621 5) อำเภอเมืองสรวง มีจำนวนประชากร 23,103 ซึ่งมีจำนวนประชากรรวมกันได้จำนวน 235,859 คน กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรคำนวณของทาโร ยามาเน (Taro Yamane) ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 400 คน⁶ โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างตามสะดวกหรือแบบบังเอิญ (Convenience หรือ Accidental Sampling) โดยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มตัวอย่างจากกลุ่มตัวอย่างที่ได้เลือกไว้จนครบตามจำนวน 400 คน⁷

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นแบบสอบถามซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลของประชาชนผู้ตอบแบบสอบถามมีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check list) ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ (Rating Scale) เกี่ยวกับการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด และ ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามปลายเปิด (Open-ended Questionnaire) สอบถามข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

⁵ ข้อมูลจากสถิติทะเบียนราษฎรในจังหวัดร้อยเอ็ด ปีงบประมาณ 2557, สืบค้นจากเว็บไซต์ <https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดร้อยเอ็ด>

⁶ บุญชม ศรีสะอาด. การวิจัยเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น. 2545), หน้า 43

⁷ ศิริชัย กาญจนวาสี, ทฤษฎีการประเมิน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง ร้อยละ 51.88 เพศชาย ร้อยละ 48.12 ช่วงอายุ 41-50 ปี ร้อยละ 27.57 ช่วงอายุ 51-60 ปี ร้อยละ 26.57 ช่วงอายุ 31-40 ปี ร้อยละ 24.56 และน้อยที่สุด ช่วงอายุ 20-30 ปี ร้อยละ 21.30 ระดับการศึกษาปริญญาตรีหรือสูงกว่า มากที่สุด ร้อยละ 28.82 อนุปริญญา ร้อยละ 26.07 มัธยมศึกษา ร้อยละ 24.06 และ น้อยที่สุด ประถมศึกษา ร้อยละ 21.05

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกโดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.65$, S.D. = 0.41) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านมิติทางการเมือง ($\bar{X} = 3.67$, S.D.=0.49) รองลงมาคือ ด้านมิติทางสังคม ($\bar{X} = 3.64$, S.D.= 0.49) และด้านมิติทางเศรษฐกิจ ($\bar{X} = 3.63$, S.D.= 0.42)

3. ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ด้านมิติทางการเมือง พบว่า ความเชื่อมั่นศรัทธาร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งของความปรองดองซึ่งกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งและยุติความรุนแรงโดยการเกิดข้อตกลงร่วมกันนั้นยังไม่เพียงพอต่อการสร้างความสมานฉันท์ปรองดองในสังคม ดังนั้นควรมีหิริโอตตปละ ความรู้สึกละอายที่จะทำผิดกฎหมายหรือศีลธรรมคือคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพลเมืองดีสังคมที่รู้จักแบ่งปันมักเป็นสังคมที่ปราศจากความวุ่นวายทางการเมืองและต้องใช้ปัญญาวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจนและปราศจากอคติจะก่อให้เกิดความปรองดองได้ ด้านมิติทางเศรษฐกิจ พบว่า ความเชื่อในระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันมีสาเหตุสำคัญของความแตกแยกของประชาชน ดังนั้น ควรมีหลักพาหุสัจจะ ประเทศที่ประชากรมีการศึกษาสูงมักมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจหลักเศรษฐศาสตร์ ก็คือหลักจาละ จะต้องมีการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรของชาติอย่างเป็นธรรม ด้านมิติทางสังคม พบว่า ความศรัทธาที่เชื่อว่ามนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก แม้จะมีความเชื่อในลัทธิและศาสนาที่ต่างกัน การใช้ปัญญาและมีสัญชาตญาณในการตอบสนองต่อสถานการณ์ จะช่วยกระพือปัญหาความแตกแยกให้รุนแรงมากขึ้น ทุกปัญหาความขัดแย้งตั้งแต่ระดับปัจเจก จนถึงระดับสากล จะสามารถจะแก้ไขให้กลับสู่ความปรองดองได้ด้วยปัญญา

4. ผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นสอดคล้องกันว่า รูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชนจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกทุกองค์ประกอบและทุกตัวบ่งชี้มีความเหมาะสมและความเป็นไปได้ โดยมีค่ามัธยฐานตั้งแต่ 3.50 ขึ้นไป และค่าพิสัยระหว่างควอร์ไทล์ไม่เกิน 1.50

อภิปรายผลการวิจัย

1. การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

1) ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) โดยภาพรวม มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.67$, S.D.= 0.49) ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก ความศรัทธาของประชาชนซึ่งศรัทธาในพระพุทธศาสนานี้มีลักษณะ

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาจะต้องมีปัญญารวมอยู่ด้วย เพราะหลักธรรมทุกหมวดที่มี ศรัทธาเป็นข้อต้น จะต้องมีปัญญารวมอยู่ด้วยเสมอซึ่งในหลักอริยทรัพย์ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์นี้ก็มีปัญญารวมอยู่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงเป็นศรัทธาที่ต้องประกอบด้วยปัญญาสอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁸ กล่าวไว้ว่า ศรัทธาเป็นขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญา และกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต้นที่สุดศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผล คือมีปัญญารองรับและเป็นทางสืบต่อแก่ปัญญาได้ เป็นต้น

2) ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economical Dimension) โดยภาพรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D. = 0.42) ข้อที่มีการปฏิบัติสูงสุด คือ ปัญญา โดยการเรียนรู้ความจริงของสรรพสิ่งว่า มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก ปัญญาที่เป็นอริยทรัพย์เป็นทรัพย์อันประเสริฐที่บุคคลพึงปลูกฝังและสั่งสมขึ้นมาในจิตใจของตน เพราะคุณธรรมทั้ง 7 ประการคือ ความเชื่อมั่นและไว้วางใจกันและกัน การรู้จักควบคุมพฤติกรรมของตนเอง รู้จักถอยและเกรงกลัวต่อความชั่วหรือบาปอกุศล รู้จักแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อพัฒนาชีวิตตนเองให้ดีขึ้น รู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ตลอดจนรู้จักปลดปล่อยหรือบรรเทาอารมณ์ที่ไม่ดีหรือพฤติกรรมด้านลบให้ออกไปจากใจตน และรู้จักดำเนินชีวิตด้วยปัญญา คือใช้สติปัญญา หรือเหตุผล (Intelligence) มากกว่าใช้สัญชาตญาณ (Instinct) ย่อมสามารถที่จะสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นในประชาคมได้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁹ ที่กล่าวว่า ปัญญาความหมายตามพระบาลีว่า การที่บุคคลประกอบด้วยปัญญาที่กำหนดความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยรอบส่วน มีหลายประการ คือความรู้ทั่ว ปรึกษายังรู้เหตุผลความรู้เข้าใจชัดเจนความรู้เข้าใจยังแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น

3) ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) โดยภาพรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.64$, S.D. = 0.46) ข้อที่มีการปฏิบัติสูงสุด คือ จาคะ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า การที่บุคคลเป็นผู้มีใจอันปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ อยู่ครองเรือน มีจาคะอันปล่อยลงแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในทานและการจำแนกทาน สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)¹⁰ ที่กล่าวว่า ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า “จาคะ คือ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว”

2. ผลการวิจัยพบว่า ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกโดยสรุปปัญหา สาเหตุ การนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน ได้แก่ 1) ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) พบว่า ความเชื่อมั่นศรัทธาร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งของความ

⁸ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538).

⁹ อ้างอิงแล้ว. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538).

¹⁰ เรื่องเดียวกัน

ปรองดองซึ่งแนวทางแก้ไขจะต้องใช้ปัญญาวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจนและปราศจากอคติจะก่อให้เกิดความปรองดองได้ 2) ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economic Dimension) พบว่า ความเชื่อในระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันมีสาเหตุสำคัญของความแตกแยกของประชาชนซึ่งแนวทางแก้ไขจะต้องใช้หลักจากจะ จะต้องมีการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรของชาติอย่างเป็นธรรม และ 3) ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) พบว่า สถานการณ์รุนแรงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพราะภาวะไร้การสละความโลภ ความโกรธและความหลงออกจากใจซึ่งแนวทางแก้ไขก็คือทุกปัญหาความขัดแย้ง สามารถแก้ไขให้กลับสู่ความปรองดองได้ด้วยปัญญา ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อภิปรายได้ว่า ประชาชนจะต้องเชื่อมั่นในการเมืองระบบเดียวกัน แต่ถ้าเชื่อมั่นในการเมืองต่างระบบ ก็จะต้องเคารพในสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน ในเรื่องเศรษฐกิจก็เช่นกัน จะต้องให้เกียรติคนอื่นที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยหรือต่างกันและต้องใช้หลักจากจะ จะต้องมีการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรของชาติอย่างเป็นธรรม ในส่วนมิติทางสังคมก็เช่นกัน ทุกคนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกันจะต้องสละความโลภ ความโกรธและความหลงออกจากใจมีปัญหาเกิดขึ้นก็จะสามารถแก้ไขให้กลับสู่ความปรองดองได้ด้วยปัญญา สอดคล้องกับแนวคิดของ กรมการศาสนา ที่ขอความร่วมมือสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลงพื้นที่ประชุมชี้แจงกับคณะสงฆ์/ชุมชน ในการประชาสัมพันธ์ให้คณะสงฆ์ ชุมชน หน่วยงานในพื้นที่ร่วมเป็นเจ้าภาพดำเนินงานโครงการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์/กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดการดำเนินงานสร้างความปรองดอง สมานฉันท์ ในมิติศาสนานั้นกระบวนการดำเนินงานก็เหมือนกับการดำเนินงานสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามปกติของหน่วยงานทั่วไป แต่ข้อแตกต่างคือ กระบวนการในมิติศาสนาอาจเป็นเรื่องละเอียดอ่อน อาจต้องมีกระบวนการมากขึ้นทั้งด้านวิถีแห่งศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมทางศาสนาแต่ละศาสนา คือ พุทธ อิสลาม คริสต์ พราหมณ์-ฮินดู และซิกข์ ดังนั้นในสังคมไทยนั้นจึงเป็นพหุสังคม มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและศาสนา รวมถึงชาติพันธุ์ ซึ่งแต่ละชาติพันธุ์ยังมีวัฒนธรรมย่อยของตนเอง ซึ่งชนเหล่านั้นต่างเป็นเจ้าของวัฒนธรรมพระบรมราโชวาทที่ว่า “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” เป็นคำสอนที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความหลากหลายทางศาสนา จึงเป็นเรื่องอ่อนไหว และพึงน้อมนำพระบรมราโชวาทข้างต้นมาเป็นหลักชัยในการดำเนินงานสร้างความปรองดอง สมานฉันท์สำหรับ ผู้นำนโยบายไป ปฏิบัติพึง ต้องใช้สติปัญญาความใคร่ครวญ ระมัดระวัง ความรอบครอบ และความวิริยะอุตสาหะอย่างสูงที่จะขับเคลื่อนได้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีผลสัมฤทธิ์เพื่อเป้าประสงค์ดังกล่าว จึงได้นำเสนอรูปแบบการแนวทางการดำเนินงานโครงการสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ของคนในชาติด้วยมิติศาสนา¹¹

3. ผลการวิจัยพบว่า โดยสรุป รูปแบบการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน 1) ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) ได้แก่ ความเชื่อมั่นร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่งความเคารพกฎกติกาของบ้านเมือง และความรู้สึกละอายที่จะทำผิดกฎหมายหรือศีลธรรมเป็นปัจจัยบวกของการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก 2) ด้านมิติทางเศรษฐกิจ (Economic Dimension) ได้แก่ ความเชื่อมั่นในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและโครงการหมู่บ้านศีล 5 จะทำให้ความปรองดองเกิดขึ้นและเศรษฐกิจดีขึ้นได้ 3) ด้านมิติทางสังคม (Social Dimension) ได้แก่ แม้จะมีความเชื่อในลัทธิและศาสนาที่ต่างกันก็สามารถ

¹¹ วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสถียรพงษ์ วรรณปก. พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2535).

อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขด้วยความมีระเบียบวินัยของสมาชิกในสังคม ที่เป็นเช่นนี้อธิบายได้ว่า ประชาชนทุกคนในสังคมหรือชุมชนนั้นจะต้องมีความเชื่อมั่นร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่ง ความเคารพกฎกติกาของบ้านเมืองและความรู้สึกละเอียดอ่อนที่จะทำผิดกฎหมายหรือศีลธรรม มีความเชื่อมั่นในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและโครงการหมู่บ้านศีล 5 แม้จะมีความเชื่อในลัทธิและศาสนาที่ต่างกันก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขด้วยความมีระเบียบวินัยของสมาชิกในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของของ พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล)¹² ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า 1) แนวความคิดและคุณลักษณะเรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ ความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และความหมายโดยอรรถ ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึงลักษณะของความสามัคคีใน 3 ลักษณะ คือ สังฆราชา (ความร่าเริงของหมู่คณะ) สังฆเภท และสังฆสามัคคีในพระสูตรตันตปิฎกได้ให้ความหมายสามัคคีว่า หมายถึงการตั้งกายกรรม วาจกรรม และมนกรรมที่ประกอบด้วยเมตตาในมิตรสหายและคนทั้งหลายในสังคม โดยไม่ถือว่าตนเป็นใหญ่กว่าคนอื่น ให้เกียรติให้ความสำคัญต่อผู้อื่นด้วยจึงจะถือว่าได้บำเพ็ญสามัคคีธรรม¹³ ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความสามัคคีในลักษณะเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของอันตรายที่เกิดจากไฟทั้ง 3 อย่างคือ ราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งสามสิ่งนี้เป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยกของความสามัคคีในหมู่ชน ส่วนความหมายโดยอรรถ สรุปได้ว่า ความสามัคคีเป็นการแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละ ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาร่วมกัน โดยจะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อยๆ ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกันและก็สามารถปฏิบัติงานทุกอย่างได้สำเร็จ

ข้อเสนอแนะ

1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัยพบว่า สภาพการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขโดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ดังนั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ควรจะได้รับการศึกษาในสิ่งที่ดีนี้ไว้และหาทางสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้ยึดมั่นในหลักปฏิบัติโดยกระตุ้นเตือนประชาสัมพันธ์ส่งเสริมให้ประชาชนได้สนใจการเมืองและนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในกิจกรรมทางการเมืองมากขึ้นให้ถึงระดับมากที่สุดเพื่อที่ประชาชนจะได้ดำรงชีพอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตลอดไป

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

¹² พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554

¹³ พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธปัญญากับการศึกษา. (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2538).

2.1 จากผลการวิจัยพบว่า สภาพการนำหลักอริยทรัพย์ 7 ไปใช้ในการสร้างความปรองดองของประชาชน จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ด้านมิติทางการเมือง (Political Dimension) โดยภาพรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.67$, S.D.=0.49) ข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุดกว่าทุกข้อคำถามของด้านนี้และคำถามทั้งหมดของทุกด้านคือ ข้อที่ว่า ศรัทธาความเชื่อมั่นร่วมกันในระบบการเมืองใดระบบหนึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งของความปรองดอง ($\bar{X}=3.95$, S.D. =0.81) ดังนั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อมควรจะได้รักษาในสิ่งที่ดีนี้ไว้และหาทางสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้ยึดมั่นในหลักปฏิบัติของศรัทธาความเชื่อมั่นร่วมกันในระบบการเมืองโดยกระตุ้นเตือนประชาสัมพันธ์ส่งเสริมให้ประชาชนได้สนใจการเมืองในระบบเดียวกันอย่างเชื่อมั่นโดยไม่สร้างความแตกแยกและนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในกิจกรรมทางการเมืองมากขึ้นให้ถึงระดับมากที่สุดเพื่อที่ประชาชนจะได้ดำรงชีพออยู่ร่วมกันอย่างผาสุกตลอดไป

เอกสารอ้างอิง

ข้อมูลจากสถิติทะเบียนราษฎรในจังหวัดร้อยเอ็ด ปีงบประมาณ 2557. สืบค้นจากเว็บไซต์

<https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดร้อยเอ็ด>

บรรศักดิ์ อูวรรณโณ. ฝ่าทางตันวิกฤติประเทศไทย. 2544, ไทยรัฐออนไลน์, วันอาทิตย์ที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2553.

บุญชม ศรีสะอาด. การวิจัยเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น. 2545

พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล). ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 8.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. พุทธปัญญากับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2538.

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก. พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2535

ศิริชัย กาญจนวาสี. ทฤษฎีการประเมิน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552

สถานการณ์ประเทศไทย. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2562, จากเว็บไซต์ <https://th.wikipedia.org/wiki/สถานการณ์ประเทศไทย>

สภาองค์กรวิชาชีพวิทยุโทรทัศน์ภาคประชาชน (สอทช). บอกเล่าเก้าสิบ (บทความ), 2544, มติชนรายวัน, ฉบับวันที่ 7 กันยายน 2554, หน้า 2